

Norra Solberga nya kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av blyinfattade fönster

*Norra Solberga socken i Nässjö kommun,
Jönköpings län, Linköpings stift*

Norra Solberga nya kyrka

Antikvarisk medverkan vid
restaurering av blyinfattade fönster

Norra Solberga socken, Nässjö kommun
Jönköpings län, Linköpings stift

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2013

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	5
Historik.....	6
Före restaurering.....	9
Omfattning och vidtagna åtgärder	14
Sammanfattning.....	17
Referenser.....	23
Administrativa uppgifter.....	23

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

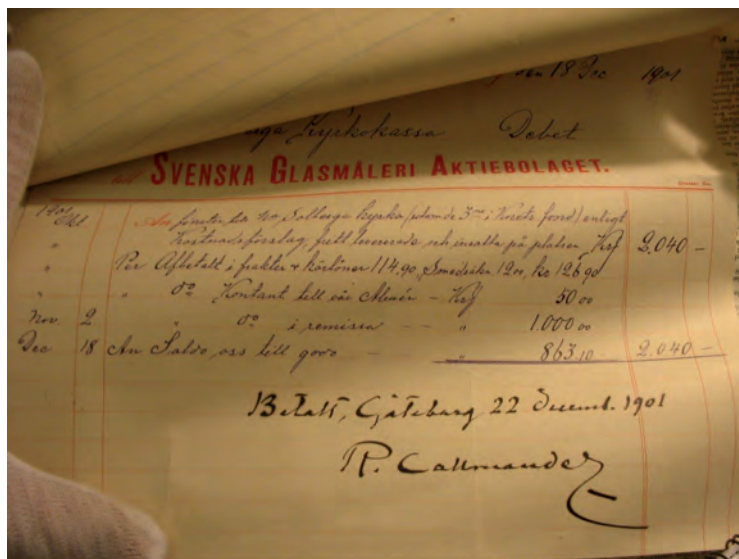
Norra Solberga nya kyrka sedd från sydost. Foto: Jonas Haas 2005.

Inledning

I samband med omfogningen av Norra Solberga nya kyrkas strävpe-lare under 2012 uppmärksammade arkitekt och antikvarie försam-lingen på akuta skador hos några av de blyinfattade glasfönstren. En besiktning av de aktuella fönstren gjordes den 1 november detta år och lämpliga åtgärder diskuterades. Vid detta tillfälle medver-kade glaskonstnär Winfried Baier, Tranås, antikvarie Robin Gull-brandsson från Jönköpings läns museum, arkitekt Pål Dunér från Vattentornet, Eksjö, samt kyrkorådets ordförande Nils-Åke Blom. En ytterligare syn företogs senare samma månad, tillsammans med Klockaregårdens fönsterhantverk AB, Aneby. Ett preliminärt pro-gram diskuterades fram tillsammans med antikvarie och skickades in till länsstyrelsen för tillståndsansökan. Som antikvarie medver-kade även fortsatt Robin Gullbrandsson, som sammanställt förelig-gande rapport. Arbetena bedrevs från maj till oktober 2013 med Klockaregårdens fönsterhantverk (Anders Eklund och Jürg Wasser) som entreprenör. Slutbesiktning ägde rum den 24 oktober 2013.

Syfte

Åtgärderna syftade till att återställa fönstrens stadga, byta ut all skadad blyspröjsning och skadade glas. Målade glas skulle limmas och endast i fall av materialförlust ersättas med nymålat glas. Am-

Kvittens på leverens och montering av fönster 1901, signerad R Callmander. Landsarkivet i Vadstena.

bitionen var att vidmakthålla den ursprungliga utformningen och så långt som möjligt originalmaterialen. Rapporten syftar till att utgöra en dokumentation av arbetenas art och omfattning, samt av material- och metodval.

Historik

Norra Solberga nya kyrka är uppförd på en utvidgning av den medeltida kyrkogården. Bygget företogs 1898–1902 efter ritningar av arkitekt Gustaf Petterson på Överintendentsämbetet. Förebild var den några år tidigare uppförda kyrkan i Vallsjö, ritad av samme arkitekt. Som byggmästare anlätades Markus Pettersson, som dessförinnan byggt den arkitektoniskt besläktade, men betydligt mindre kyrkan i Lommaryd. Dessa kyrkobyggnader tillhör en nygotisk kyrkotyp som kännetecknas av sina fasader i mer eller mindre bearbetad granit, föga företrädd i Småland. Norra Solberga är som sådan välbevarad både ut- och invändigt. Ofta är dessa kyrkor uppförda med cementhaltiga bruk. Även de tunna fogarna mellan naturstensbeklädningen är vanligtvis av cement. Följaktligen har murverken redan från uppförandet sugit mycket fukt och det dröjde inte mer än något decennium förrän fuktrelaterade symtom började visa sig.

I byggmästarens arbetsbeskrivning till den nya kyrkan står: "Alla fönsterbågar utföras af smidt jern enligt ritning. Glaset fästes med elst fastskrufvad jernskena. Fönsterglasets ingår ej i entreprenaden." Den 17 augusti 1901 hölls ett möte med direktören för Svenska glasmåleri aktiebolaget, Göteborg, Reinhold Callmander, angående kyrkans invändiga målning och dekoration. Det var således denne som svarade för såväl kyrkans fönster och målningsutsmyckning. Uppenbarligen anlätades Callmander först under pågående

Fotografi av koret i den nyinvigda kyrkan med de tre glasmålningarna föreställande Kristi födelse och de fyra evangelisterna. Landsarkivet i Vadstena.

byggprocess eftersom det vid slutbesiktningen i december 1901 konstaterades av arkitekt Gustaf Pettersson (som var församlingens ombud) att "Glasindelningen är utförd dels i strid mot fastställda ritningar och dels efter ritningar som icke vederbörligen godkänts [av Överintendentsämbetet]." De blyinfattade kulörta glASFönstren betalades den 22 december 1901 med 2 040 riksdaler. De tre glasmålningarna i korabsiden donerades av grosshandlare Fredrik Löwenadler på Anneberg.

Callmander var utbildad vid Konsthögskolan i Stockholm på 1860-talet och studerade sedan på kontinenten. År 1884 var han med och grundade Valands konstskola i Göteborg och gjorde kartongerna till glasmålningar för Haga kyrka i samma stad. Callmander var en efterfrågad dekorationsmålare i Göteborg. År 1888 startade han en egen glasmåleriateljé, Svenska glasmåleri AB, med periodvis upp till nio anställda. Firman utförde prestigefyllda arbeten åt bland annat Uppsala domkyrka, Oskar Fredriks kyrka i Göteborg och Karlstads domkyrka. I länet märks arbetena för Värnamo kyrka 1898. Ateljén gick i graven med Callmander 1922.

Absidens norra hörn med Marcus och Mattheus till vänster. Absidens tre fondfönster är i sin helhet målade, medan övriga fönster har kulörta katedralglas samt målad bård i form av rundlar. Bågarna är mot murverket fogade med dels cement, dels sentida fogmassa som hårdnat. Foto före restaurering. Fönstret till höger blev inte föremål för några åtgärder.

Fukt i murarna ledde i Norra Solberga till en första större renovering 1926, ledd av arkitekt Erik Lundberg. I åtgärdsförslaget från den 3 augusti 1925 noterade han att ”Fönstren oskyddade mot frost. De äro enkla och sakna karm, utgöra sålunda endast en tunn skiva inmurad i muren.” Vid renoveringen insattes dagens innanfönster. Redan 1933 uppträdde fuktproblem igen. 1941 installerades centralvärme (lågtrycksånga). Åren 1952–1953 tätades de utvändiga fogarna med ”Tremcodikt” plastfog, även kring fönstren tycks det. En större invändig renovering företogs 1955–1956 under ledning av Johannes Dahls arkitektkontor, Tranås. Golv, fönster, dörrar, valv och väggar sågs över och reparerades vid behov. Taket isolerades med glasull. Väggar och inredning ommålades, de förra med plastbaserad färg. År 1962 ersattes lågtrycksångesystemet med oljeuppvärmning. År 1973 gjordes på nytt putslagning i långhuset och ommålning med plastbaserad färg, likaså 1980. De senaste större åtgärderna vidtogs 1996–1998. Skadade KC-fogar i murverket kratsades ur och ersattes med hydrauliskt kalkbruk. Fuktskada i vinkeln mellan södra korsarmen och långhuset åtgärdades med hydrauliskt kalkbruk och målades likt befintligt med vit emulsionsfärg. 2011–2012 försågs kyrkan med förbättrad vattenavledning och dränering. Strävpelarna tätades och omfogades med naturligt hydrauliskt kalkbruk.

Före restaurering

Allmänt

Kyrkans fönster är alla från byggnadstiden och har tidstypisk spetsbågig form. De är blyinfattade med kulörta katedralglas i långhus och kor, med glasmålningar i absidens tresidiga östvägg. Blyspröjsningen som håller en bredd av 8 mm är genomgående påtagligt oxiderad och spröd med sprickbildningar. Intressant är att blyspröjsen varit förtennade för bättre hållbarhet. Varje fönster består av elva blysektioner fästa i ett fast masverk av gjutjärn med utvändigt fastskruvade järnskenor. Invändiga stormstag är förankrade i mittposten av järn samt in i fönstersidornas murverk. På insidan finns innanfönster från 1926, utåt saknar fönstren skydd. Vid fogning av fönstren med cementhaltigt bruk så har man inte sällan gått ut över glaset med bruket, samma gäller för den rödaktiga, nu mycket hårda fogmassa, som applicerats senare under 1900-talet.

Långhus- och korfönster

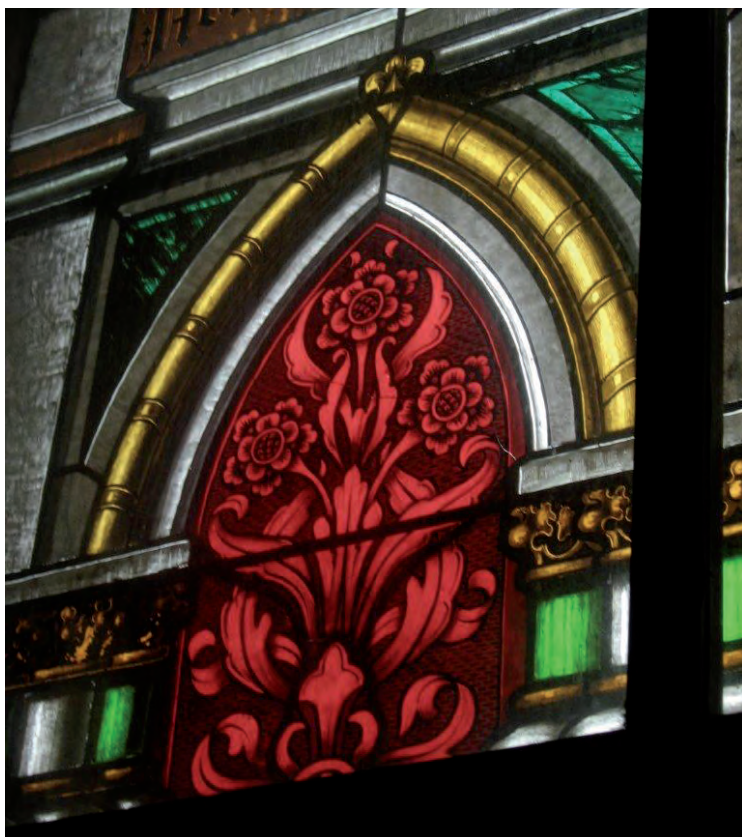
Dessa fönster består i huvudsak av grönt och gult gjutet katedralglas (bordskatedralglas) i ett rombiskt mönster med rundlar i skärningspunkterna. Längs ytterkanterna löper listverk med målade rundlar samt målade fyrklöver på rött munblåst antikglas mellan avlånga rutor av blått katedralglas. Konstruktionen med detta listverk är i dess horisontalläge i fönstrets nederkant ett problem, bristen på

Det västligaste av fönstren på långhusets södra sida uppvisade allvarlig deformation på de båda nedre lufterna. Frånvaron av tillräckligt med vertikala blyspröjs har i kombination med bågens egen tyngd lett till detta. Blyspröjsarna är oxiderade och spröda. Fogningen med cementbruk går ut över glasytan.

Södra korffönstret före restaurering. I den vänstra luften har två trasiga rutor lagats genom pålimning av vanligt glas. Högra luften har flera spruckna rutor i båden.

Vänstra nedre luften i mittfönstret. Rosmotiv i spetsbågen med sprickor i kröndelen.

vertikala blyspröjs har gjort att dessa delar deformerats av sin egen tyngd och pressats utåt respektive inåt med skador på spröjs och glas som följd. Denna skadebild är allvarligast på de båda nedersta sektionerna i det sydvästligaste av långhusets fönster och i det södra av korfönstren. Genomgående finns enstaka trasiga glasrutor som försetts med nytt pålimmat glas på ett icke fackmannamässigt sätt.

Målade absidfönster

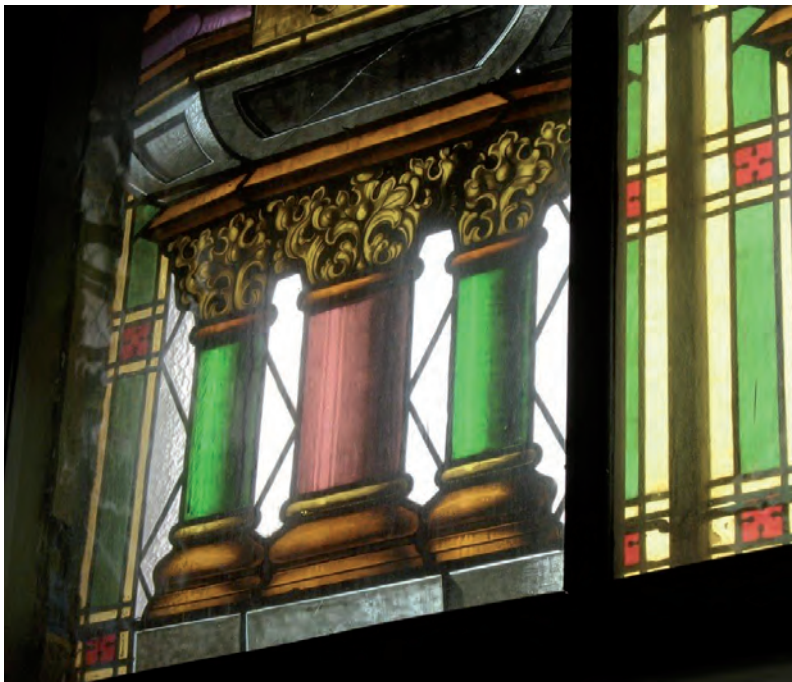
De tre absidfönstren utgörs av målat munblåst antikglas efter kartonger av Reinhold Callmander, Göteborg. Mittfönstret skildrar Jesu födelse och de båda sidofönstren de fyra evangelisterna. Figurframställningarna bärs visuellt upp av, i mittfönstret två spetsbågar med målade rosor på rött glas, och i sidofönstren av arkitraver på kolonner med akantusprydda kapitäl. Utrymmet mellan de målade glasen uppfylls av ljus katedralglas. Det är i dessa nedre sektioner som de flesta skadorna finns. Allvarligaste skadan finns i "Marcus" i det nordöstra fönstret, där den vänstra kolonnens kapitäl skadats så illa att delar ramlat ut och gått förlorade. Arkitraven till "Lucas" är sprucken i tre delar. Därtill finns flera smärre sprickor spridda, alla dock utan bortfall, bland annat i rosmotivet i den ena spetsbågen.

Nordöstra absidfönstrets båda nedre lufter ("Marcus" och "Mattheus") före restaurering. Bladkapitalet på en av kolonnerna ("Marcus") är skadat med materialförlust. Rutan har lagats med pålimmat enkelt glas.

Sydöstra absidfönstrets båda nedre lufter före restaurering. Arkitraven till "Lucas" är sprucken.

Glasmålare Jörg Wasser under arbete med nederpartiet till "Lucas". Glas under utläggning på kartong för omspröjsning med nytt bly.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Genomgående åtgärder på långhus- och korfönster

De två nedersta lufterna i sydvästra långhusfönstret och södra korfönstret demonterades. På grund av att bågarna fogats fast med cementhaltigt bruk mot fönstersmygen var demonteringen besvärlig och ledde till att några av glasen i de omfattande listerna spräcktes. Det noterades att man tätat mellan ytter- och innerbåge med asfalt längs fönsterbänken. Denna asfalt har sedermera smält och bidragit till att deformera bågens nedre del. Blyspröjsningen i båda lufterna förnyades i sin helhet i enlighet med befintligt utseende, 8 mm breda dragna blyspröjsar, gjutna av det gamla blyet och liksom föregående förtennade på ytan för att ge ökad hållfasthet. Lödning på gammalt bly är ofta svår. Tillverkningen av spröjsen gjordes av entreprenören. Ett antal rutor i listverket, främst nedtill byttes ut på grund av skador. Så långt möjligt återanvändes originalglas. Nya katedralglas i rätt kulör införskaffades från Tyskland (gjutet Tischkatedralglas

Gamla blyspröjs, oxiderade och spröda.

Trasiga kantlistgals på "Lucas". Infogningen med cement har skadat glaset och försvårade demonteringen.

från Glashütte Lamberts) i de fall utbyte krävdes. De utvändiga fästjärnen borstades rena från rost och behandlades med kallpressad linolja. Invändigt återmonterades stormjärn med koppartråd, ett saknat järn nytillverkades till ena absidönstret. Ny fogning gjordes in- och utvändigt, men utan att inkräkta på glaset. En smal distans skapades istället mellan båge och fog, vilket möjliggör ventilation. Fogarna byggdes upp med naturligt hydrauliskt kalkbruk, pigmenterat som övriga fogar på kyrkan. Samma tillvägagångssätt gällde för de båda nedre sektionerna i det södra korfönstret.

Målade absidfönster

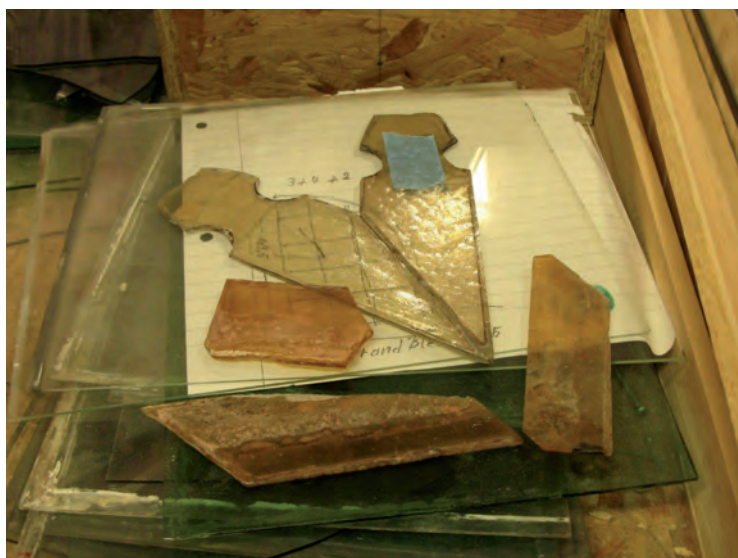
De nedersta sektionerna i de tre målade absidfönstren demonterades (totalt sex sektioner). Eftersom även dessa sitter i fogbruk skedde avlägsnandet av bruket med vinkelslip med diamanter för

Pågående omspröjsning av textfältet "Lucas".

Försök att limma den spruckna arkitraven till "Lucas". Sprickan är för påtaglig.

Sprucket katedralglas från "Johannes" som kasserats.

att minimera skaderisk för glas. Fogmassa som gått ut över list av katedralglas i det yttre av bågarna avlägsnades varefter glasen tvättades. Massan satt dock ofta så hårt att den ej gick att avlägsna utan att förstöra glaset. Av denna anledning byttes flera av dessa glas ut mot likvärdigt katedralglas (se ovan), vilket gjordes 15 mm smalare för att undvika att fogbruket inkräktar på glasytan vid återmontering. Efter återmontering döljs listen nästan helt av karmen. All blyspröjsning förnyades i enlighet med ovan. Alla glastrutor har tvättats och sprickor i första hand limmats. Några av de små röda glasen med målade fyrklöver har gjorts nya med användande av samma glas för massan.

Johannes

Byte av de två övre katedralglasen mellan kolonnerna. Lagning av bortfallet hörn i basen med blyinklädd kopparplåt.

Lucas

Nymålad glasskiva insatt som arkitrav över kolonnerna eftersom sprickbilden i originalglaset inte kunde åtgärdas med gott resultat. Originalglaset sparas i kyrkan. En av de båda nedersta rutorna utbytts vid okänt tillfälle och därvid felmonterad. Nu har den satts i rätt position.

Marcus

Det vänstra bladkapitålet är nymålat p.g.a. glasbortfall i det gamla. Kulören på glaset är något avvikande från de övriga p.g.a svårighet att finna exakt överensstämmande glas. Två av de ljusa katedralglasen mellan kolonnerna har utbytts eftersom en limning skulle ha blivit estetiskt störande.

Mittfönster

I den högra luften har kolonnen längst till höger till stor del ersatts med nymålat glas, ett parti av kolonnens nederdel kunde bevaras i original och en blyspröjs lades mot den nya delen. Den vänstra luftens röda spetsbågsruta med rosor har limmats.

Sammanfattning

Arbetena har syftat till att säkerställa blyfönstrens fortbestånd med hänsyn till originalutförande. Blyspröjsning har i sin helhet förnyats i enlighet med befintlig spröjsnings mått och material. Skadade glas har bytts ut mot likvärdiga. På de målade absidfönstren har skadade glas i första hand limmats eftersom dessa är att betrakta som konstverk där varje förlust av originals substans måste minimeras. I tre fall har dock glas nymålats på grund av att de inte gick att limma med gott resultat, eller för att originalmaterial redan gått förlorat till följd av bortfall. Arbetena har utförts med högt ställd teknisk, antikvarisk och konstnärlig målsättning. Efter återmontering har fogning gjorts med kalkbruk och utan att inkräkta på glas, i motsats till tidigare fogning med cement som var utdraget på glas, något som påtagligt försvårade demonteringen och därtill orsakat skada på målade skikt.

Bortfallet hörn på "Johannes" som lagats med blyplåt.

Fogning med pigmenterat kalkbruk kring de återinsatta lufterna. Bruket har hållits tillbaka från glasytorna.

De sex restaurerade nedre lufterna till de målade absidfönstren återmonterade.

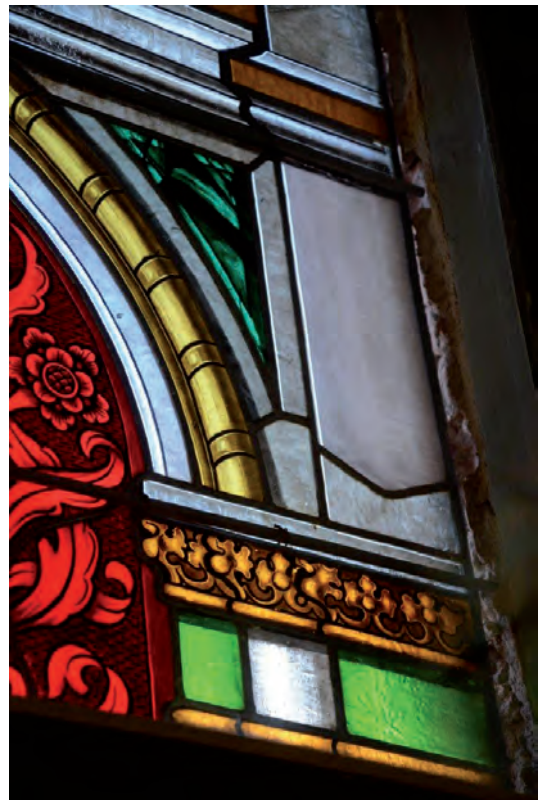

Nedan till vänster och denna sida: Nordöstra absidfönstrets nedre luft efter restaurering. Ett av bladkapitälerna på "Marcus" är nymålat. På grund av svårigheten att finna glas med exakt lika kulör så blev denna något avvikande.

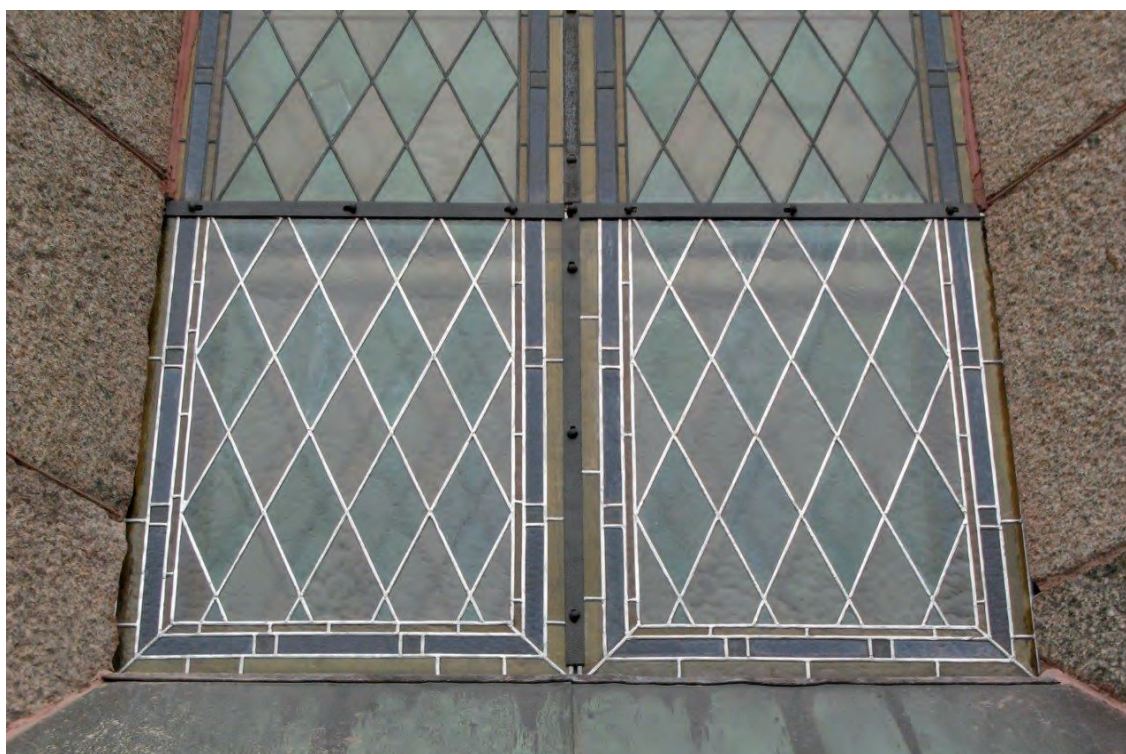

Mittfönstrets nedre luft efter restaurering. Sprickorna i den vänstra spetsbågens övre del har limmats. Den högra kolonnen i högra luften har till största delen bytts mot ett nymålat glas.

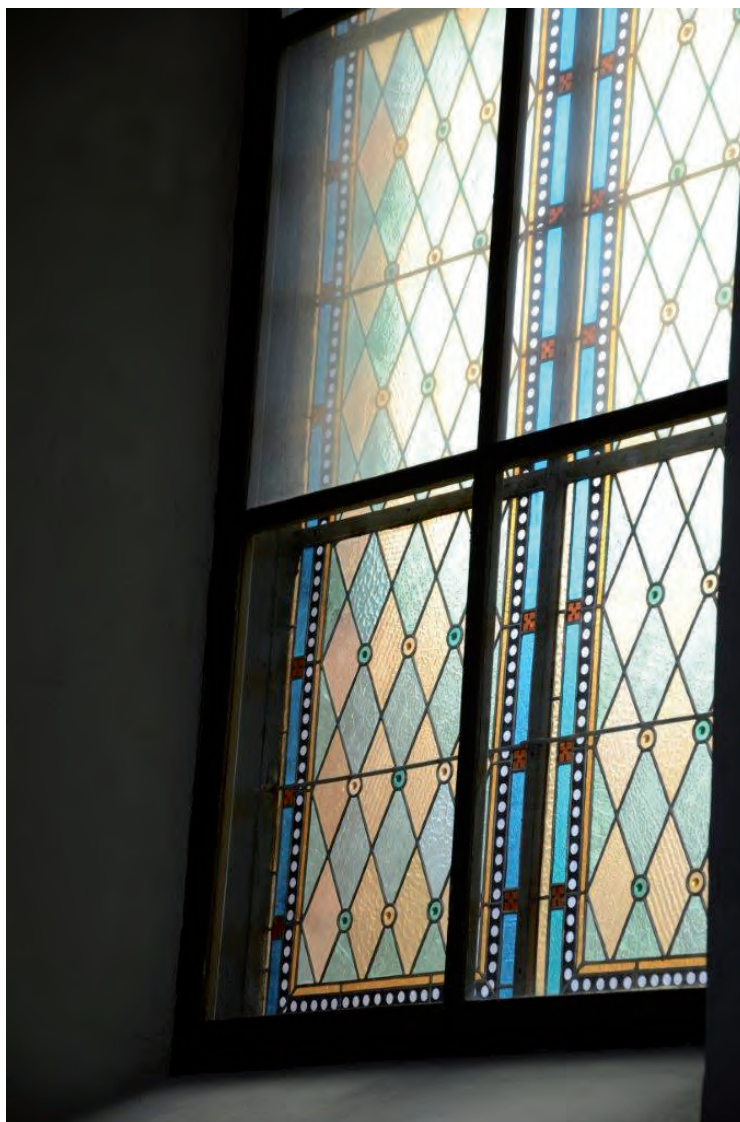

De nedre lufterna till sydöstra absidfönstret efter restaurering. Vänstra luftens arkitrav är nymålad.

Långhusfönstrets nedre luft efter restaurering.

Södra korfönstrets nedre lufter efter restaurering.

Referenser

Tryckta källor

- Gullbrandsson, R. 2012. *Antikvarisk medverkan. Norra Solberga nya kyrka. Sanering av torn, dränering och omfogning. Byggnadsvårdsrapport 2012:46*. Jönköpings läns museum.
- Haas, J. 2005. *Kulturbeskrivning av kyrkligt glasmåleri i Växjö stift, Jönköpings län. Byggnadsvårdsrapport 2005:6*. Jönköpings läns museum.
- Haas, J. 2006. *Kulturbeskrivning och bedömning. Norra Solberga nya kyrka. Byggnadsvårdsrapport 2006:101*. Jönköpings läns museum.
- Norra Solberga - bygd och folk. Del 1*. 1986.

Arkiv

- Jönköpings läns musei arkiv.
- Landsarkivet, Vadstena. Norra Solberga kyrkoarkiv (LIb, LIc, OIa).

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-265-2013
Jönköpings läns museums dnr:	333/2012
Byggherre:	Norra Solberga-Flisby församling
Entreprenör:	Klockaregårdens fönsterhantverk, Aneby
Murningsarbete:	RM Bygg, Kalmar
Rapportansvarig:	Robin Gullbrandsson, Jönköpings läns museum
Antikvarisk medverkan:	Robin Gullbrandsson, Jönköpings läns museum
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Nässjö kommun
Socken:	Norra Solberga socken
Fastighetsbeteckning:	Solberga 1:10

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Materialspecifikation

Glasmåleri: konturfärg och lätt metalloxid

Glas: antikglas, bordkatedralglas(Glashyddas Lamberts DE)

Bly: eget fabrikat 8 och 10 mm

Tenn: 60/40

Under 2013 har delar av Norra Solberga nya kyrkas påkostade blyfönster från 1901 genomgått en restaurering för att kunna bevara dem för framtiden.